

**TDT INTEGRATSION ASOS SIFATIDA. MUAMMOLAR VA YECHIMLAR.
INTEGRATSIYADAN KEYINGI SALOHIYAT****Nodirbek G‘oibnazarov**nodirbekgoibnazarov@gmail.com*Guliston davlat pedagogika instituti talabasi*

Anotatsiya: *Turkiy Davlatlar Tashkiloti – TDT. Bu nom barchangizga tanish bo`lsa kerak. Bugungi kunda davr siyosati natijasida tashkilot haqida eshitmagan inson bo`lmas kerak. Hozirda tashkilotning holati qay darajada? Uning ahamiyati yuqorimi? Agarda TDT, mintaqa davlatlarining birlashuviga asos bo`la olsa, yechilishi kerak bo`lgan muammolar nimada? Integratsiyadan keying salohiyat darajasi qanday bo`ladi? Shu kabi savollarga, ushbu maqolamiz orqali javob topishga harakat qilamiz. Bu maqolamiz “Buyuk turkiy xalqlar o`tmishi va bugungi kundagi birdamlik uchun sa’y-harakatlari” mavzuyidagi maqolamizning mantiqiy davomidir.*

Kalit so`zlar: *Integratsiya, TDT, nizolar, harbiy salohiyati, Turkiya, Bayraktar,*

Abstract: *Organization of Turkic States - TDT. This name is probably familiar to all of you. Today, as a result of the politics of the time, there is hardly a person who has not heard about the organization. What is the status of the organization now? Is it important? What are the problems that need to be solved if TDT can be the basis for the unification of regional states? What will be the potential level after integration? We will try to find answers to such questions through this article. This article is a logical continuation of our article on "The Past and Today's Efforts for Unity of the Great Turkic Peoples".*

Key words: *Integration, TDT, conflicts, military potential, Turkey, Bayraktar,*

KIRISH: Bugungi kun davr siyosati natijasida turkiy davlatlar o`rtasida aloqalar nihoyatda tez suratlarda va jadallik bilan rivojlanib bormoqda. Ijtimoiy tarmoqlarda Turkiy davlatlarning birlashish g`oyasi borgan sari keng kurtak yoymoqda. Bugungi davr talabi, g`oyaviy qarashlar, xalq fikri va mafkuraviy yo`nalganlik, davlatlarning yanada yaqinlashuviga sabab bo`lmoqda. Bu integratsion jarayonda mintaqa markazida joylashgan vatanimiz asosiy o`yinchi vazifasini o`tayotgani quvonarli. Mintaqada 37 mln aholi bilan yetakchilik qilayotgan yurtimiz o`ziga xos tashqi siyosati bilan ajralib turadi. Aytish joizki 2017- yildan keyingi islohot va yangilanishlar davrida tashqi siyosati yuritish texnikamiz ham o`zgardi. Birinchi hukumat davridagi yopiqlik siyosati o`rnini do`stona aloqalar va hamkorlik egalladi. 2010- yilgi O`sh qirg`inidan keyingi Qirg`iziston bilan bo`lgan munosabatlardagi chegara olib tashlandi. Tojikiston va Turkmaniston bilan chegaralar ochildi. Shunday qizg`in pallada hukumatimiz „Turkiy kengash”ga qo`shilishga qaror qildi. O`zbekistonning dunyo hamjamiyatiga ochilishi mintaqa davlatlarining o`zaro ichki munosabatlarida yaqinlashishiga olib keldi. Uzoq vaqt davomida xalqlarimiz o`rtasida

kurtak yoyib ulgiran ayrim millatchilik illatlari bartaraf etildi. Lekin Turkiy davlatlar integratsiya oldida anchayin hal qilinishi kerak bo‘lgan muammolar mavjud.

Bu muammolarga birma-bir to‘xtalib o‘tsak: Birinchidan, yuqorida aytib o‘tganimiz, ayrim, shakllanib ulguragan millatchilik holatlari. Turkiston hududida millatchilik degan illat qachon shakllandi? Mintaqada millatchilik degan tushuncha tarixi uzoq emas. Nari borsa Rus podsholigi bosqinidan keyingi davrlarga borib taqaladi. 1924- milliy chegaralar o‘rnatilishi natijasida Turkiston xalqi, bir nechta guruhga bo‘lindi. Natijada mintaqada 5 ta respublika paydo bo‘ldi va umumiy nom bilan Qozog‘iston va O‘rta Osiyo deb atala boshlandi. Natijada Qozog‘iston va O‘zbekiston o‘rtasida raqobat muhiti shakllantirildi. Hududiy bo‘lish chog‘ida chegaralar to‘g‘ri bo‘linmadi. Ya‘ni, o‘zbek millatiga mansub ayrim urug‘lar Qirg‘iziston yokida Qozog‘iston chegaralaridan ichkarida, xuddi shunday qozoq va boshqa qardosh millat vakillari ham O‘zbekiston ichkarisida qoldirildi. Bu kabi noaniq bo‘linish mustaqillik davridan keyin bir necha muammolarning yuzaga kelishiga turtki bo‘ldi. Xususan, yuqorida aytib o‘tganimiz, O‘sh qirg‘ini voqeasi. Bu holat ikki davlat munosabatlari keskinlashishi, mahalliy aholi o‘rtasida ayirmachilar kayfiyati shakllanganiga yorqin misoldir. Rasmiy manbalarga ko‘ra, 100 ming, norasmiy manbalarga ko‘ra 200 ming qochqinlar O‘zbekiston hududiga qochib o‘tgan. Tarixan mintaqada o‘zbek va qirg‘izlar birgalikda yashaganiga guvoh bo‘lamiz. Bu ikki xalqning kelib chiqish tarixi ham deyarli bir bo‘lib, o‘z tarixiy kelib chiqishini sak qabilalariga bog‘lashadi. Xayriyatki, bu kabi nizolar bugungi kunda bartaraf etilgan va do‘stona aloqalar to‘liq o‘rnatilgan.

Ikkinchi yirik muammo esa chegaralar bilan bog‘liq muammolar haligacha bartaraf etilmaganidir. 1924- yilda chegaralar rasman belgilangan, lekin barcha milliy davlatlar SSSR tarkibida bo‘lganligi uchun hududlarda chegaralar o‘tkazilmagan. Mustaqillikdan keyingi davrda mintaqa davlatlari o‘rtasida, mintaqa ichki chegaralarini eng tez hal qilgan davlatlar Qozog‘iston va O‘zbekiston bo‘lishdi. 2000- yil Toshkentda bo‘lgan uchrashuvda chegaralar aniq belgilab olindi. Qolgan davlatlar bilan ham asta-sekinlik bilan murosaga kelish orqali chegaraviy nizolar hal qilinmoqda. Lekin aytib o‘tish joizki chegaraviy nizolar yuzasidan eng nizoli hudud Qirg‘iziston va Tojikiston chegarasidir. Bu hududda bir necha bor to‘qnashuvlar yuz bergan va hali hanuz chegaralar to‘liq kelishilmadi. Oxirgi yillarda har ikkila tomon ham chegara masalasida anchayin ilgarigi qadamlar tashladi. Har ikki tomon delegatsiyalarining ham murosaga yo‘lini qidirayotgani chegaraviy muammolar tez orada bartaraf etilishini anglatmoqda.

Turkiy davlatlar birlashuviga to‘siq bo‘layotgan navbatdagi muammo bu davlatlar orasidagi iqtisodiy tafovutlarning kattaligi. Yillik yalpi ichki mahsulot hajmi bo‘yicha TDTda yetakchilik Turkiyada bo‘lib YAIM hajmi 848 mlrd dollar, so‘ngra Qozog‘istonda 259 mlrddan oshiqroq, Vengriyada 2022- yil ma‘lumotlariga ko‘ra, 170 mlrd, undan so‘ng vatanimiz O‘zbekistonda 90,9 mlrd, Ozarbayjonda 67 mlrd, Turkmaniston 46 mlrd va Qirg‘izistonda 12 mlrd dollarni tashkil etadi. Shu bilan birgalikda sanoatlashish darajasi ham turlicha.

Yana bir muammo esa, hukumatlarda kuzatilayotgan hadiksirash holati. Mintaqa davlatlari qisqa vaqt avval mustaqillikni qo‘lga kiritgan. Bu birlashuv ularning qo‘lidan

mustaqillikni olib qo‘ymasligiga ishonch hali to‘liq shakllanib ulguradi. Shu bilan birga Postsovet davlatlarda 70 yillik mafkuraviy qaramlik natijasida „Panturkizm“dan qo‘rqish hissi shakllanib qolgan. Bu holat asta-sekinlik bilan bartaraf etib borilmoqda. Muammolarning bartaraf etilishi xalq xohishi va hukumat qo‘llab- quvvatlashiga borib taqaladi.

Xo‘sh endi turkiy davlatlar birlashsa qanday salohiyat paydo bo‘lishi mumkinligini o‘rganishga harakat qilamiz. Birinchi galda harbiy soha qay darajaga yetardi? Turkiy davlatlar tashkilotiga a‘zo davlatlarning harbiy salohiyati turlicha. Eng kuchli qo‘shinga ega davlat Turkiya bo‘lib hozirgi kunda harakatdagi va zaxiradagi harbiylar soni bo‘yicha NATOda yetakchilardan biridir. 2020- yil ma‘lumotlariga ko‘ra Turkiyada 890 mingdan ortiq harbiy xizmatchi mavjud. Qolgan davlatlarda esa, bu ko‘rsatkich nisbatan sal pastroq bo‘lib vatanimizda 65 ming harbiy xizmatchi, qo‘shni Qozog‘istonda 77 ming harbiy xizmatchi mavjudligi rasmiy ma‘lumotlarda keltirilgan. Global Firepower Index‘ning 2023- yilgi statistika ma‘lumotlariga ko‘ra harbiy salohiyati bo‘yicha Ozarbayjon 57- o‘rin, Qozog‘iston 60- o‘rin, O‘zbekiston 65- o‘rin, Turkmaniston 87- o‘rin, Qirg‘iziston esa 107- o‘rinda qayd etilgan.

Ikkinchi muhim soha albatta iqtisodiyot. Agarda davlatlar Yevropa Ittifoqi kabi integratsiya darajasiga erishsa, bu ushbu davlatlar uchun katta yutuq bo‘ladi. Savdo uchun ichki chegralar olib tashlanadi, tovarlar, xizmatlar, ishchi kuchi, moliya barcha-barchasi erkin harakatlanadi. Bu esa davlatlar o‘rtasidagi iqtisodiy tafovutlarni kamaytirishga yordam beradi. Chegaralardan erkin harakatlangan tovarlar ichki hududlarda joylashgan, dengizga tutashmagan biz kabi davlatlarga dengizga chiqish imkonini yengillashtiradi. Natijada Butun dunyo bilan arzon narxlarda savdo qilish imkoniga ega bo‘lamiz. Moliyaning erkin aylanishi natijasida yuqorida aytib o‘tganimiz harbiy sohada ham ancha texnologik yuksalish kuzatiladi. Ya‘ni bayraktar kabi Turkiyaning yuqori salohiyatli harbiy kompaniyalari mintaqa bo‘ylab keng yoyilishi, boshqa bu kabi korxonalar ham mintaqaning har qanday hududida ochilishi va erkin faoliyat yuritishi mumkin bo‘ladi.

Uchinchi eng muhim soha esa bu siyosiy faoliyatda, geosiyosiy o‘yinlarda boshqariluvchi emas, boshqaruvchi davlatga, ya‘ni konfederatsiyaga aylangan bo‘lardik. Bu bizni dunyoning gegemon davlatlari oldida ojiz bo‘lib qolishimizning oldini olardi. Dunyo miqyosida o‘z manfaatlarimizni va tomonimizni ochiq- oshkor e‘lon qilishga va manfaatlarimiz yuzasidan o‘z pozitsiyamizni erkin ko‘rsatishga imkon berardi. Hozirgi kunda TDT davlatlari orasida faqatgina Turkiya o‘z so‘zini o‘tkazish kuchiga ega lekin AQSH, Xitoy va yoki Rossiya kabi gegemonlar oldida biroz pastda. Qolgan a‘zolar orasida Vengriya va Qozog‘istongina nisbatan anchayin yuqoriroq pozitsiyani namoyish etish kuchiga ega. TDT davlatlari orasida “o‘rta kuch - middle power” maqomi faqatgina Turkiya va Qozog‘istonda borligi ularning nisbatan iqtisodiyoti yuqoriligi anchayin imkoniyatlar beradi.

Xulosa: Xulosa qilib aytganda, Turkiy davlatlarning birlashuvi mintaqa davlatlariga anchagina katta imkoniyatlarni taqdim etadi. Buning uchun esa albatta yuqorida sanab o‘tilgan fundamental muammolar tezroq hal qilinishi kerak. Lekin shuncha muammolar

bo‘lishiga qaramay quvonarli tomoni, hech qaysi qardosh xalqlar bunday qisqa muddatda, 30 yil ichida tashkilot tuzish darajasiga yetmagan. Arablar xalqlari ham, slavyan xalqlari ham, Yevropa davlatlari ham birlashuviga uzoq vaqtlar ketgan. Bu bizning eng katta yutug‘imizdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. S.Safoyev. Markaziy Osiyoda geosiyosat. Toshkent - 2005.
2. A. Hasanov. Geosiyosat. Toshkent. "TAMADDUN" 2016-yil.
3. N. G‘oibnazarov. Buyuk turkiy xalqlar o‘tmishi va bugungi kundagi birdamlik uchun say-harakatlari. ANALYSIS OF WORLD SCIENTIFIC VIEWS INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL. 2023-yil.